

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA SO‘Z TURKUMLARINING GRAMMATIK VA SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Shodiyeva Gulrux Nazir qizi

FarDU, mustaqil izlanuvchisi.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada qiyosiy tilshunoslikda so‘z turkumlarining o‘rganilishi, bu borada ish olib borgan olimlarning fikrlari muhokama etiladi.*

Kalit so‘zlar: *So‘z turkumlari, tilshunoslik, morfologiya, nazariya, metod.*

KIRISH

Keyingi o‘ttiz yil davomida tillarni qiyosiy o‘rganishga e‘tibor juda kuchaydi. Yevropa mamlakatlarida va AQShda tillarning qiyoslash markazlari va projeklari tuzildi. Yevropadagi deyarli barcha tillar bir-birlari bilan qiyoslandi. Bu xarakatlarning natijasi til o‘rganishni yaxshilash vazifasiga xizmat qildi. Bu sohada katta-katta asarlar chop etildi. Respublikamiz olimlari ham tillarni qiyoslashga katta xissa qo‘shdilar. Professorlar J.Bo‘ronov, O‘.Yusupovlar tillarni qiyoslash uchun yangi nazariyalarni ishlab chiqdilar va ularning shogirdlari bu nazariyalar asosida o‘zbek tilini chet tillari bilan qiyoslamodalar.

ASOSIY QISM

So‘z turkumlariga ayrimlar (Berezin F M., Golovin B.N., Dokulil M., Blokh va boshqalar) so‘zlarning grammatik klassifikatsiyasi deb qaraydilar va ularda grammatik kategoriyalarni ko‘radilar. Boshqalar (Cmirniskiy A.I., Stepanov Yu.S., Stepanova M.D., Xelbig G.) esa ularni so‘zlarning leksik – grammatik klassifikatsiyasi deb ataydilar. Bizningcha, ikkinchi fikr haqiqatga yaqin, chunki grammatik ma‘no so‘z negizidan tashqarida ifodalanadi, so‘z negizi esa leksik ma‘no anglatadi. Birinchi fikr tarafdorlariga ”Agar so‘z turkumlari grammatik kategoriyalar bo‘lsa, unda ulardagi leksik abstrakt ma‘no (predmetlik, harakat va boshqa ma‘nolar) qaerda qoladi?” degan mantiqiy savol paydo bo‘ladi. Nahotki, so‘z turkumlarida leksik ma‘no bo‘lmasa. Nahotki, lug‘at sostavidagi so‘zlarning barchasi grammatik kategoriyalar bo‘lsa.

Yuqorida berilgan faktlar shuni ko‘rsatadiki, ingliz grammatistlarining ot turlari haqidagi fikrlari juda ham turlichadir ot turlarining soni noldan 14 tagacha boradi. Ko‘rinadiki, o‘zbek tilshunoslari ajratgan ot turlari noldan 12 taga yetadi. Bizningcha ikkala tildagi fikrlar rangbarangligining sababi grammatika va leksika o‘rtasidagi aloqaga e‘tibor bermaslik yoki yetarli e‘tibor bermaslikdadir.

Ingliz va o‘zbek tillari bo‘yicha chop etilgan grammatikaga oid dars va qo‘llanmalarda ot turlarining soni har xil, bu holat hatto bir til bo‘yicha chop etilgan asarlarda ham kuzatiladi. Bunday keskin farqlarning sababi otlarni klassifikatsiya qilish prinsiplarini ishlab chiqilmaganligidadir. Grammatika mualliflari yo boshqa mualliflarning klassifikatsiyasini mexanik ravishda takrorlaydilar, yoki otlarni biror kriteriysiz o‘zlarichalik turlarga bo‘ladilar. Bunday subyektivlikni yo‘q qilish uchun otlarni klassifikatsiya qilish ilmiy

kriteriysini yaratish kerak bo‘ladi.

Biz taklif qilmoqchi bo‘lgan otlar klassifikatsiyasi leksika bilan grammatikaning o‘zaro hamkorligiga asoslanadi. Bunda har bir ot turi biror grammatik belgiga ega bo‘lishi kerak. Fe‘l bilan ot ega va kesim vazifasida gapning struktural markazini (yadrosini) hosil qiladi va ular lug‘at tarkibidagi aksariyat so‘zlarni tashkil qiladi.

So‘zlarni turkumlarga bo‘lish qadim zamonlarda boshlangan. Masalan, V.A.Zveginsevning aytishiga ko‘ra, Platon so‘zlarni otlarga va fe‘llarga bo‘lgan va ularni quyidagicha tushingan: *«Именами называются слова, о которых что-либо утверждается, т.е. слова, выступающие в качестве подлежащих; глаголы же показывают, что утверждается об именах, и, следовательно являются сказуемыми»* [2,10].

Ko‘rinadiki, Platon so‘z turkumlarini gap bo‘laklariga bog‘liq holda o‘rgangan. Aristotel o‘zining Poetika asarida morfologik kategoriyalarni, fonetik birliklarni, sintaktik kategoriyalarni so‘z turkumlariga qorishtirib yuboradi va quyidagi so‘z turkumlarini belgilaydi: element, bo‘g‘in, bog‘lovchi, ot, fe‘l, a‘zo, kelishik, gap.). U o‘zining “Ritorika”sida esa so‘zlarni uchta turkumga – ot, fe‘l va bog‘lovchilarga – bo‘ladi [2, 10-11].

Ilgarilari so‘z turkumlarini aniqlashda ko‘pchilik olimlar faqatgina bitta belgidan (kriteriydan) - semantikadan- kelib chiqishgan. Ingliz olimi Ch.Friz so‘zlarning pozitsiyasidan ya‘ni distributsiyasidan kelib chiqqan.[3, 67-86] Hozirgi zamon tilshnosligida esa so‘z turkumlarini aniqlash bir qancha belgi asosida aniqlanadi. Bu belgilar quyidagilar: semantika, morfologik kategoriyalar, so‘z yasash morfemalari, sintaktik vazifa (o‘sha so‘z turkumiga kiruvchi so‘zlarning nutqda qanday gap bo‘lagi bo‘lib kelishi). O‘sha so‘z turkumini qaysi so‘z turkumlari bilan birika olishi, ya‘ni valentligi) So‘z turkumlarini ko‘pbelgilik asosida aniqlashning birbelgilik asosida aniqlashdan ancha ustunligi va ishonarliligi lingvistik adabiyotlarda (Kochergina V.A., Stepanova M.A., Xelbig G. va hokazo) yetarli yoritilgan, shuning uchun bu masala ustida to‘xtashni lozim topmadik.

Aytish lozimki, yuqoridagi kriteriylarning ayrimlarini yordamchi co‘zlarga nisbatan ishlatib bo‘lmaydi, chunki yordamchi so‘zlar morfologik kategoriyalar va so‘z yasash morfemalariga ega emas. Yuqorida tilga olingan kriteriyalar Yevropa va turkiy tillardagi, shu jumladan ingliz va o‘zbek tillaridagi so‘z turkumlarini, o‘rganishda yaxshi natijalar beradi degan umiddamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Arakin V. D. Ingliz va o‘zbek tillarining qiyosiy tipologiyasi”. -L.: 2009 yil.
2. Yartseva V. N. Kontrastiv grammatika. - M.: Nauka, 2011 yil.
3. Yusupov U.K. Ingliz va o‘zbek tillarining kontrast lingvistikasi. Toshkent: Akadtmnashr, 2013 yil.
4. www.ziyonet.uz

